

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

מלחמת "חרבות ברזל" ד'

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין-תחומית

מאמרי הגיליון
זמינים לקריאה גם
באתר מרכז דדו

2025 | ירח חשוון | יום ראשון

מניעה: תפיסת ביטחון לאומי או מדיניות אד־הוק? אל"ם (מיל') רון טירה¹

כישלון יום ה־7 באוקטובר 2023, הכשלים שהובילו ליום זה והכשלים בניהול המלחמה שפרצה בעקבותיו, נובעים מהצטברות מספר רב של גורמים, ואין לייחס אותם לגורם בודד. מתוך הנושאים, המאמר בוחר לעסוק בשניים:

האם יש להוסיף את רגל המניעה לתפיסת הביטחון של ישראל? במאמר נטען שישראל תמיד עסקה במניעה מסוגים שונים, וכן שמלחמת המנע - בשל מחירה הגבוהים - היא עניין למדיניות אד־הוק של הממשלה ולא לתפיסה דוגמטית שעלולה להיתקל בקשיי יישום.

מה גורם היסוד לכישלון הצבאי־אופרטיבי של יום ה־7 באוקטובר. הטענה שתועלה היא שהסיבה טמונה בכך שאוגדת עזה נמצאה ב'מצב צבירה' של בט"ש ושל מנהלה ולא בהגנה.

מבוא

כשלי יום ה־7 באוקטובר 2023 עצמו, הכשלים שהתמשכו על פני שנים ושהובילו ליום זה, והכשלים בניהול המלחמה שפרצה בעקבותיו, יכולים למלא מדפי ספרים רבים; ויש להניח שעוד ימלאו. הכשלים היו אישיים ומערכתיים, פוליטיים, מדיניים, דיפלומטיים, משפטיים, אסטרטגיים, מבצעיים, מודיעיניים, איסופיים, הערכתיים, תפיסתיים, בבניין הכוח, בכוננות, בכשירות, בהיערכות, ובהפעלת הכוח. רק משהסתדרו כשלים רבים בשורה אחת, נוצרו אירועים כה חמורים כמו ה־7 באוקטובר והמלחמה הבעייתית שנוהלה לאחריה. לכן, יהיה זה פשטני מדי לייחס את ה־7 באוקטובר לגורם בודד או למספר קטן של גורמים, כמו גם ליחס את הנסיבות שהובילו למלחמה, ואת ניהולה הבעייתי, לגורם כזה או אחר.

¹ אל"ם (מיל') רון טירה משרת במילואים במחלקת אסטרטגיה של חיל האוויר.

- מתוך שלל הנושאים האמורים, מאמר זה יעסוק בשניים:
- בשאלה האם נכון להוסיף לתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל את רגל המניעה האסטרטגית, וזאת כנגד מגוון סוגי איומים.
- וכן בשאלה מהו הגורם הצבאי-אופרטיבי העמוק ביותר, שגרם ליום ה-7 באוקטובר להיות כה חמור בתוצאותיו.

מניעה

יש הטוענים שנחוץ להוסיף לתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל עיקרון יסוד של מניעה. כמפורט מטה, כותבים שונים מגדירים את המניעה ברבדים שונים (תפיסת ביטחון לאומי, דוקטרינה, מדיניות וכדומה), וכן הציעו הגדרות שונות למהות המניעה. חלקם רואים במניעה ממד מדיני (הוצאת ירדן ומצרים ממעגל האיבה כסוג של מניעה), חלקם טוענים שהמב"ם הוא המניעה וכי "תכלית המניעה היא עיצוב המציאות מתחת לסף המלחמה" (הימן, רקוץ' וקורץ, 2025, עמ' 14), חלקם גורסים ש'כיסוח הדשא' הוא מניעה, וחלקם, כמצוטט מטה, טוענים שיש ליזום הפעלת כוח נרחבת, העלולה להגיע לידי מלחמה, כל אימת שמתהווה איום חמור. מאמר זה יתייחס למניעה בפרשנותה האחרונה, המחמירה, שכן ספק אם יש ביתר הפרשנויות משום סוגיה מעוררת מחלוקת. יתרה מזו, מי שחש שה-7 באוקטובר מחייב עשייה ביטחונית של 'דבר מה השונה מהותית ממה שנעשה קודם לכן', בוודאי אינו מתכוון להסכמי שלום, לכיסוח דשא ולמב"ם.

המאמר לא יעסוק בשאלות של מכה מקדימה, שכן גם אם יש למכה מקדימה היבטי מדיניות ואסטרטגיה, הרי שהמניע העיקרי לה מעצם הגדרתה הוא שיפור התנאים האופרטיביים לפתיחת הלחימה, שתתרחש בכל מקרה בטווח הזמן המידי. גם המתקפה המקדימה, שיש המגדירים אותה כמעין מקרה ביניים בין מלחמת המנע ובין המכה המקדימה, לא תידון בהרחבה.

יש המגדירים את המניעה כך:

"פעולה שמטרתה להעלים איום אסטרטגי מסוים לפני התהוותו או במהלכה, כך שלכל דבר ועניין נדרש לבנות מחדש כמעט לחלוטין את היכולת שעומדת ביסוד האיום, ובניית יכולת חדשה כזו, אם תתבצע, תתפרס על פני מספר שנים ניכר" (מתניה ובכר, 2023, עמ' 7).

המענה לאיומים הוא משולב, טוענת תזה זו. מניעה אמורה להעלים איום בטרם התהווה, הכרעה מתמודדת איתו בעת שהאיום ממומש, וההגנה היא הפחתת הנזק בעטיו לאחר שמומש. אלו, ביחד עם ההרתעה וההתרעה, יוצרים לכאורה תפיסת ביטחון ישראלית שלמה.

ואכן, המניע להתעוררות השיח בדבר המניעה הוא כישלון ה-7 באוקטובר, כשהטענה היא שנכון היה לפעול למניעת היווצרות האיום מוקדם יותר, אולי ב-2014 ('צוק איתן') או ב-2021 ('שומר החומות') או בשנים שביניהן. לכן, כך נטען, מניעת

יכולות – אשר בשונה מהמב"ם אינה מחויבת להישארות מתחת לרף המלחמה – היא לקח הכרחי מאותו כישלון. וכן:

"מדינת ישראל צריכה לפעול, באופן יזום ורצוף, לגרוע יכולות של האויב, כל אימת שהיא מזדה כי יכולות אלו מתפתחות לכדי איום אסטרטגי על המדינה ועל תושביה" (גוטרמן, אסא, אייזנברג ודב"ד, 2024, עמ' 82).

זאת, בשונה מהמב"ם המסוגל להביא "לעיכוב, לצמצום או לדחייה של איומים" (גוטרמן, אסא, אייזנברג ודב"ד, 2024, עמ' 84), אך אינו מונע אותם, בשל תקרת הזכוכית של "מתחת לסף המלחמה", זאת תוך שהוא שוחק את ההרתעה, מוביל לשקט בלתי יציב, ופוגע במוכנות למלחמה. וכן:

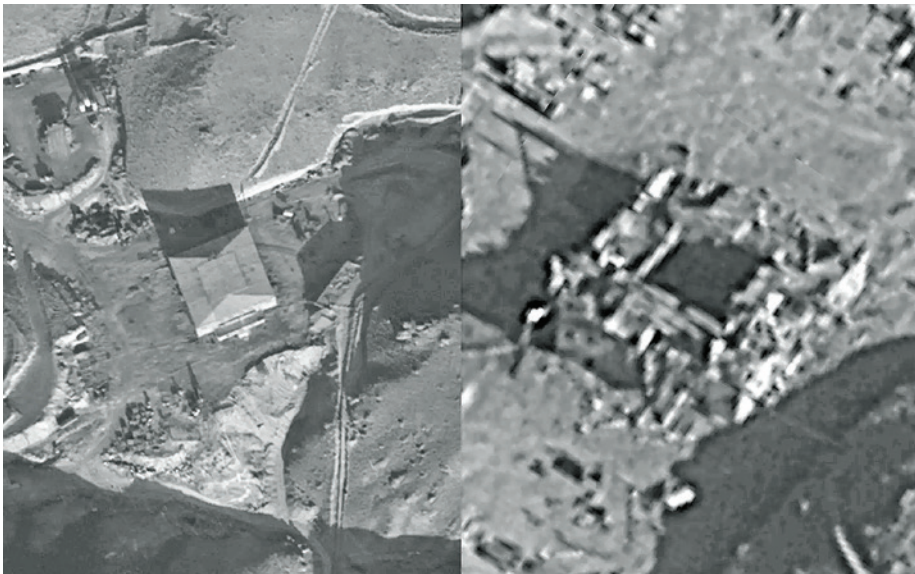
"כלקח ישיר ממלחמת חרבות ברזל, מוצע להחזיר את דפוס הפעולה של מלחמת מנע/מכת מנע למרכז החשיבה הביטחונית בישראל" (פינקל, 2024).

אל מול טענה זו, ניתן לטעון שתי טענות נגדיות. הראשונה, שאין בכך חידוש, משום שמדינת ישראל תמיד עסקה בסוגים שונים של מניעה, לרבות באמצעות מלחמה ומבצעים מוגבלים שביציאה להם נלקחה בחשבון האפשרות שיתדרדרו לכדי מלחמה (גם אם לעיתים היא לא פרצה בסופו של דבר). והשנייה, החשובה יותר, ששאלת המניעה אינה שאלה של תפיסת ביטחון לאומי אלא היא שאלה של מדיניות. או, לכל הפחות, זוהי של שאלה של מינון בין תפיסה ובין מדיניות, שכן ההחלטה לוותר על השגרה באופן תכוף ויזום עשויה אמנם להיות מוגדרת כסוג של תפיסה ביטחונית, אך בסופו של דבר אין לה זכות קיום אם לא תוקפה על ידי המדיניות. נסביר, תפיסת ביטחון ניצבת מעבר להקשר מסוים והיא דוגמטית, יחסית, בעוד שמדיניות עוסקת בדיוק בהקשר המסוים והיא דינמית. אין זה מעשי, ואולי אין זה אפשרי, לספק מענה מספיק מסוג כלשהו (לרבות מניעה) לכלל האיומים הפוטנציאליים, מדינה כמו ישראל תמיד תימצא בסוג של 'גירעון ביטחוני', ותפקידו של הדרג המדיני הוא להחליט כיצד לנהל את הסיכונים הלאומיים, כמה משאבים להקצות לכל איום (כולל המשאבים הדרושים למלחמות מנע או סדרה של מלחמות כאלה), ואלו סיכונים ליטול. ניתן לנסות 'לסנדל' את הדרג המדיני ב'תפיסה' של מניעה, אך במציאות הוא עשוי שלא לנהוג על פיה, ולעד אחריותו היא לנהל את הסיכון – בהצלחה ובכישלון.

ישראל תמיד עסקה במניעה מסוגים שונים. 'מבצע קדש' היה במידה רבה מלחמת מנע, אולי המובהקת מכולן, והיציאה אליה הושפעה גם מעסקת הנשק המצרית-צ'כוסלובקית ומעסקאות נשק נוספות, מהקמת תשתיות לחימה בסיני ומהזרמת כוחות צבא מצריים לחצי האי. זהו הסמן הימני, שבו הדרג המדיני החליט לצאת ללא פחות ממלחמה כוללת; גם משיקולי מניעה. עם זאת, מארג השיקולים של הדרג המדיני היה רחב יותר, בהקשר הייחודי, וכלל גם את המבצע הצבאי של בריטניה וצרפת לתפיסת תעלת סואץ והאופן שבו 'מבצע מוסקטר' הקטין מסיכונים ועלויות המלחמה בעבור ישראל והעלה את הסיכויים להפלת משטר נאצר. הקשרים אחרים היו הצורך להבטיח את השיט במצרי טיראן, ללחוץ לפתיחת תעלת סואץ לשיט

ישראלי ולהתמודד עם טרור הפדאיון. ומרגע שהדרג המדיני החליט ב־1956 לסיים את מצב השגרה בעורף ובמשק באופן יזום, להקצות משאבים למלחמה וליטול את סיכונה, הופעלה תפיסת הביטחון והאסטרטגיה הצבאית 'הרגילה', ולא היה צורך בתפיסה אחרת רק מאחר והיה מדובר במלחמת מנע.

ל'מבצע ליטני' היה היבט של מניעה; מניעת המשך התעצמות ופעילות אש"ף בדרום לבנון. הוא נוהל כמבצע מוגבל, וכתוצאה ממנו נוצרו שני מנגנונים למניעת חזרת אש"ף לדרום - כוח או"ם (יוניפי"ל) ובעיקר המובלעת הנוצרית שבה נערך צבא דרום לבנון (צד"ל) בפקוד סעד חדאד. כדוגמה נוספת נזכיר את מבצע 'מגן צפוני' לנטרול מנהרות התקפיות חוצות גבול של חיבאללה, שהיה מבצע מוגבל לשלילת יכולות, גם אם התנהל בשטחה של ישראל עצמה או בצמוד לו.

מבצע 'ניגון שקט' - ההחלטה לתקוף את מבנה הכור הייתה למעשה החלטה להסתכן במלחמה כוללת (צילום: דובר צה"ל)

אך הדוגמאות המעניינות ביותר הן שני המקרים שבהם יצאה ישראל למבצע מוגבל לשלילת יכולות, תוך שהעריכה שקיים סיכון ממשי שהמבצע יסלים למלחמה - ובכל זאת החליטה ליטול את הסיכון. מדובר בשני מבצעים נגד מתקני גרעין, 'אופרה' בעיראק ו'ניגון שקט' בסוריה, ובעיקר האחרון מבין השניים. כך, במקביל להתקדמות בתכנון המבצע המוגבל, נערך צה"ל למלחמה כוללת, לרבות חידוש מלאי החימושים שדולל בעקבות מלחמת לבנון השנייה שהתרחשה שנה קודם לכן והגברת קצב האימונים למלחמה, וזאת תחת סיפור כיסוי של חשש מפתיחה סורית במלחמה. הדרג המדיני שהחליט על המבצע קיווה שאופן תכנונו וביצועו ימנע התדרדרות למלחמה, אך בשל הסיכון, ההחלטה לצאת למבצע מוגבל הייתה למעשה החלטה

לקבל אפשרות של מלחמה כוללת (בניגוד למב"ם, המתקיים כאמור במגבלות ציווי ה'תחת סף המלחמה').

ישראל בחנה אפשרות למלחמת מנע או למבצעים מוגבלים העלולים להתדרדר למלחמה במקרים נוספים, לרבות מול פרויקט דיוק הטיילים של חזבאללה, ונגד חזבאללה עם פתיחת מלחמת 'חרבות ברזל', אך הדרג המדיני פסק נגד. במרבית השנים, המדיניות בפועל כלפי המערך הפרוס של חזבאללה (להבדיל מהעברות אמל"ח בעודן מחוץ לשטח לבנון) הייתה 'לתת לרקטות להחליד'. ניתן לבקר לגופו של עניין את מדיניות ה'לתת לרקטות להחליד', ובעיקר את החלטת הדרג המדיני שלא למנוע מחזבאללה את ההצטיידות בנשק מדויק גם במחיר הסתכנות במלחמה, אך אין ספק שזכותה של הממשלה לבחור במדיניות כזו. כותב שורות אלה קרא ליציאה למלחמה יזומה בסוגיית הצטיידות חזבאללה בנשק מדויק, דבר שהממשלה נמנעה ממנו, אך המסגרת הנכונה לבירור הנושא היא דיון בשאלה עד כמה צדקה או טענה הממשלה במדיניותה - בהקשרים ובתנאים המסוימים - ולא המסגרת התפיסתית. השאלה האם הייתה צריכה ישראל לצאת ביוזמתה, מתוך מציאות של שגרה, ל'מלחמת לבנון השלישית' - על מחיריה הגבוהים - היא שאלה של שיקול דעת מדיני ורב-תחומי, לרבות היבטים כלכליים, בין-לאומיים, לגיטימציה פנימית וחיצונית ואחרים.

ואכן, תפיסת הביטחון הלאומי היא מסגרת דוגמטית המתווה קווים כלליים והמתקיימת מעל להקשר מסוים. לעומתה, קבלת ההחלטות המדינית היא המסגרת הרלבנטית להתמודדות עם אתגרים ספציפיים, בהקשרים ייחודיים, ובטווחי זמן קצרים ובינוניים:

"תפיסת הביטחון אינה מרשם מדויק להתמודדות עם כל אתגר ביטחוני, אלא היא מהווה מסגרת כוללת ליצירת מענה ביטחוני כללי למצב היסוד של מדינת ישראל. מענה זה יאפשר לה, על בסיס קבלת החלטות ספציפיות, להתמודד בהצלחה עם שלל האתגרים והמשברים הנקרים בפניה... ברובד העליון מצויים מרכיבים רעיוניים להתמודדות עם מצב היסוד הביטחוני של ישראל ועקרונות בסיסיים של המענה ברמה האסטרטגית. זהו הרובד של תורת הביטחון... הרובד [להתמודדות עם אתגר קונקרטי] הוא אסטרטגיית הביטחון, המבטאת את ההעדפות האסטרטגיות של הדרג המדיני, לצד החלטות על מדיניות ביטחון לטווחי זמן קצרים על בסיס הערכות מצב אסטרטגיות-ביטחוניות שוטפות" (ארד, 2025, עמ' 80).

המדיניות, שיש המכנים אותה בשם אסטרטגיית הביטחון, היא:

"שם כולל לתפיסת העולם הביטחונית-לאומית של הממשלה המכהנת, לצד מדיניותה הביטחונית בפועל. רובד זה מכון לטפל באתגרי הביטחון בטווח הקצר והבינוני עם השתנות בהתאם לנסיבות, והוא מגדיר תפוקות ביטחוניות ספציפיות יותר מתורת הביטחון" (ארד, 2025, עמ' 81).

המדיניות מבטאת גם את ההעדפות ההשקפתיות, האידיאולוגיות, המדיניות

והפוליטיות של הממשלה המכהנת, והיא נקבעת באופן עיתי בהקשר לתמונת האיומים, להזדמנויות ולמשאבים ובהקשר נתון. כלומר ממשלה ספציפית בהתמודדות עם מצב ספציפי.

ניתן לטעון שמדינות, ובוודאי מדינה כמו ישראל הסובלת מחוסר סימטריה חריף מול סך קשת יריביה בכוח ובפועל (שטח, אוכלוסייה, משאבים, וכיוצ"ב), מצויה במצב תמידי של 'גירעון ביטחוני'. אם נבחן את עולם בניין הכוח, הרי שצה"ל תמיד קטן מדי ומוגבל מדי על מנת להתמודד עם כל קשת האיומים, בוודאי שבו זמנית, ותוכניות ההצטיידות שלו תמיד מוגבלות ונמשכות על פני פרקי זמן ארוכים מדי. שמירת בניין הכוח תמיד קצרה מדי. השיח הביטחוני אמנם עסק לא פעם ב'מקרה הכול', אך ניתן לטעון שרוב שנותיו צה"ל לא נבנה להתמודדות עם 'מקרה הכול'. וכאן מקומו של הדרג המדיני. הוא הקובע את הקצאת המשאבים לצבא ביחס לצרכים לאומיים אחרים, וברובד מסוים גם קובע את הקצאת המשאבים בתוך תקציבי ההצטיידות והאימונים (לפחות בקווים כלליים ובהתייחסות עם הדרג הצבאי). בכך, מבטא הדרג המדיני את ניהול הסיכונים שלו. בהקצאת המשאבים לבניין הכוח, מבטא הדרג המדיני את העדפותיו - איזה סיכון יקבל איזה מענה, מלא או חלקי, כמה חלקי, מתי ייפרס המענה (לעיתים קרובות תוך פער זמנים הנאמד בשנים לא מעטות בין היווצרות האיום ובין מבצעים המענה המלא), ואלו איומים מוכן הדרג המדיני ליטול סיכון ולא לספק להם מענה. דבידנד השלום מול מצרים וירדן, למשל, מבטא מוכנות של הדרג המדיני שלא להעמיד כוח צבאי זמין מול צבאות אלה (בעיקר המצרי), כמו שהועמד בשלושת העשורים הראשונים לקיום המדינה. החלטה זו של הדרג המדיני הייתה, במבחן התוצאה ולפחות עד כה, נכונה, גם אם התייחסה לכוונות מצרים ולא ליכולותיה.

הצורך בניהול סיכונים על ידי הדרג המדיני מתחדד ככל שעוברות השנים, וקשת סוגי האיומים מתרחבת. אם בעשורים הראשונים צה"ל נבנה כמעט רק מול איום צבאות קונבנציונליים גובלים, ואותו כוח פעל גם בהגנה וגם בהתקפה, הרי שהיום נדרשות יכולות שונות במעגל הפנימי, במעגל הראשון מול איום צבאי גובל קונבנציונלי, וללחימה במרחבים לא גובלים (מעגל שני ושלישי). והכוח הנדרש להגנה, בעיקר הגנה נגד טילים, אינו אותו סוג כוח הנדרש להתקפה (בניגוד ליחידה היבשתית או למטוס הקרב, המסוגלים לפעול הן בהגנה ובהן בהתקפה). בשל השונות בסוגי הלחימה איבד צה"ל מהוורסטיליות שלו, והדרג המדיני הוא זה הקובע (בהתייחסות עם הדרג הצבאי) את הקצאת המשאבים בין המעגלים השונים ובין התקפה והגנה. גם שאלת גבולות איום ותרחיש היחוס מונחת לפתחו של הדרג המדיני: האם צה"ל נבנה רק להגנה מפני איומים קרובים? או גם לתחרות בכל רחבי המזרח התיכון מול המעצמות האזוריות? מה היכולות ומה ההישגים הנדרשים בזירות כמו איראן ותימן? האם מדינות כמו מצרים וטורקיה נכללות באיום הייחוס? ומה היכולות וההישגים הנדרשים מולן? האם צה"ל נדרש לשימור סטטוס קוו, לכפיית שינוי בו או לביסוס

הגמוניה צבאית? וזאת בזירה שמהם גבולותיה? בין תימן, קטאר ותוניסיה? אלו הגדרות שרק הדרג המדיני רשאי להגדיר.

מניעה אינה בניין כוח אלא הפעלתו, אך ניתן לטעון שברמות הגבוהות הגבולות בין השניים מיטשטשים, שכן בכל מקרה מדובר בשאלה של הקצאת משאבים על ידי הדרג המדיני. מלחמת מנע כרוכה במשאבים ניכרים, ולא רק במשאבי לחימה, אלא גם בהפסקת השגרה בעורף ובמשק, במחירי לגיטימציה בין-לאומית ופנימית, במחירי דיפלומטיים, כלכליים ומשפטיים, בסכנה לשיבוש שרשראות האספקה הצבאיות והאזרחיות, ובמחירים נוספים. המחירים עלולים להחרף כאשר אין מדובר במלחמת מנע חריגה ומיוחדת, אלא כשישראל יוצאת לסדרה של מלחמות מנע, כשיטה, העלולות לצבוע אותה בצבעים של שחקן המערער את היציבות האזורית, ולמקם אותה כחלק מהבעיה ולא כחלק מהפתרון. השאלה באלו נסיבות נכון לשלם את המחירים האמורים ובאלו לא, היא שאלת מדיניות ולא שאלה לתפיסת ביטחון לאומי.

הדברים מתחדדים עוד יותר כשעוברים מתאוריה לפרקטיקה. בעת כתיבת שורות אלו, איראן מחדשת את מלאי הנשקים ארוכי הטווח שלה המסוגלים להגיע לישראל. השאלה האם נכון לצאת למלחמת מנע יזומה, בטווח הזמן המידי, על מנת למנוע את ההתעצמות האיראנית היא שאלה של מדיניות בלבד. הדרג המדיני צריך להחליט אם הוא מוכן לשלם את המחירים הכרוכים ביציאה למלחמה נוספת, ככל הנראה חרף התנגדות אמריקאית, ועם סל המשאבים הקיים רק חודשים בודדים אחרי תום המלחמה הקודמת באיראן, או שהדרג המדיני אינו מוכן לשלם מחירים כאלה ומוכן ליטול את הסיכון שאיראן תמשיך להתעצם בנשקים המאיימים על ישראל. זוהי שאלה מעשית, מיידית, ומרשם דוגמטי ותאורטי לביטחון לאומי אינו רלבנטי להחלטה. תומכי תפיסת המניעה 'ההיפראקטיבית' צריכים בראש ובראשונה להציג תזה הקוראת ליציאה למלחמת מנע נגד איראן בטווח הזמן המידי, והמנמקת מדוע ההישג הצפוי מצדיק את המחירים הצפויים.

וכך גם לגבי ההתעצמות של שחקנים שאינם מוגדרים כאויבים. למצרים כ-1,400 טנקי אברמס מתקדמים ומעל 200 מטוסי F-16, והיא משקיעה רבות בפיתוח הצבא, הצי וחיל האוויר. טורקיה מתבססת בסוריה, מעצימה את פעילותה במזרח הים התיכון ובונה צבא יבשה, חיל אוויר וצי גדולים וחדשים. ומדינות המפרץ מתעצמות במערכות החדשות בעולם. זוהי אחריותו של הדרג המדיני להגדיר כיצד מתייחסת ישראל, אם בכלל, ליכולות ולכוונות של שחקנים אלה.

לסיום פרק זה, חשוב לזכור שה-7 באוקטובר בוצע בידי החלש באויביה של ישראל, ובידי אלפים בודדים של מחבלים המצוידים בעיקר בנשק קל וברכבים אזרחיים. אם תפיסת הביטחון הלאומי תקבע שאפילו איום תאורטי כזה אינו נסבל – כלומר ישראל לא תסבול אפילו נוכחות של כמה אלפי חיילי חי"ר קל בסמוך לגבולותיה – הרי שמדובר ברף גבוה מאוד שקשה יהיה לעמוד בו לאורך זמן, וספק

רב אם הוא מעשי. מיקוד דווקא באיום זה, ולא במקומות אחרים בקשת האיומים הפוטנציאליים, עלול לסמן את התופעה המפורסמת של התכוננות למלחמה שהייתה ולא למלחמה הבאה.

סיבת השורש הצבאית-אופרטיבית לחומרת אירועי ה-7 באוקטובר

הניתוח המוצע מטה יתמקד בכשלים הצבאיים האופרטיביים, אך יתעלם מההיבטים המדיניים והאסטרטגיים שהובילו ל-7 באוקטובר, גם אם ככל הנראה משקלם רב. הרי הדרג המדיני היה זה שבחר בתפיסה שלפיה שלטון חמאס בעזה מהווה משקל נגד לרשות הפלסטינית באיו"ש ומעין פוליסת ביטוח נגד לחץ בין-לאומי להסדרה מדינית בלתי רצויה. הדרג המדיני בחר מסיבות אלה שלא לשאוף למיטוט שלטון חמאס במשברי 2014 ו-2021, או במלחמת מנע, ובמקום זאת להגיע להסדרה שתספק לחמאס את המשאבים הכלכליים כך שיוכל להמשיך ולשלוט בעזה ואגב כך לבנות את כוחו הלוחם. כך, סבר הדרג המדיני, ניתן לייצר מציאות יציבה ומתמשכת של הפרד ומשול, שבה הרש"פ וחמאס מאזנים זה את זה וחמאס מרוסן בשל המימון החיצוני. בהתאם, הדרג המדיני והאסטרטגי בחרו בתפיסת סבבי העימות המוגבלים, שהרעיון המרכזי שלהם היה שימור חמאס ככתובת שלטונית תוך עיצוב כללי משחק באמצעות גביית מחיר ממנו. הדרג המדיני והאסטרטגי אחראיים לתעדוף הקצאת הכוחות הזמינים ערב ה-7 באוקטובר, באופן שרק אחוז קטן מהסד"כ הזמין של צה"ל הוצב מול עזה, בעוד רובו המכריע פרוס באיו"ש. הדרג המדיני הוא שקבע ואישר את גודלו של צה"ל, לרבות הקיצוצים התקציביים של העשור הקודם וסגירת מסגרות לוחמות, ואת חלק התקציב שיופנה מהיבשה והאוויר לרכישת כלי שיט מסוימים שהצבא לא תיעדף. הדרג המדיני דחה את אזהרות הדרג הצבאי והמודיעיני הבכיר לכך שתהליכי הפנים שהתחוללו בישראל במהלך שנת 2023 והקרע עם ארה"ב פוגעים בהרתעה הישראלית, ומבססים הערכה בקרב אויביה שישראל נמצאת בנקודת חולשה אסטרטגית ייחודית בעוד אויביה נהנים להבנתם מהזדמנות נדירה. התרעות אלו, גם אם לא היו ממוקדות בזירת עזה, לא הובילו את הדרג המדיני לטיפול בסיכון המתהווה.

אך מטרת מסמך זה היא לבחון את הכישלון האופרטיבי החמור של צה"ל בבוקר ה-7 באוקטובר. הטענה המוצגת במאמר זה היא ששורש הכישלון טמון בעובדה שאוגדת עזה נמצאה ב'מצב צבירה' של מנהלה ושל בט"ש ולא של הגנה.

מי שבוחן את המצב הפיזי של אוגדת עזה בבוקר ה-7 באוקטובר, יראה שגם הסד"כ שנמצא במה שכונה 'מוצבים', היה ערוך למעשה כבסיסים מנהלתיים הבנויים ממבנים רכים, כמו גלילונים, שערי ברזל וגדרות, כמו במחנות עורפיים, ובהם רק מגדלי שמירה, לוחות בטון ומיגוניות בעלות שלושה קירות לספיגה – שאופיינו בעיקר כמענה לצמצום הפגיעה מירי תלול-מסלול. מה שכונה 'מוצב' לא היה בנוי ללחימה כמו המוצבים גבול סוריה או לבנון. המוצבים לא הוקמו ברצף, והמרחק, התבליט והתכסית ביניהם

היו כאלה שלא אפשרו סיוע הדדי באש ובתצפית. היה רק קו מוצבים בודד, ולא היו מוצבים נוספים בעומק. המכשול היחיד, הגדר, נבנה מול איום ייחוס של חדירת חוליית מחבלים או כמה חוליות, ולא מול איום התקפה מסודרת של כוח שווה ערך לדיביזיית חי"ר קל. גדר הגבול המפורסמת לא הייתה עמידה אפילו לאמצעים הנדסיים פשוטים, כמו דחפור או סולם. רק כוחות קטנים הוצבו על המכשול, שאפילו לו היו לוחמים עד הכדור האחרון (וחלקם לחם עד הכדור האחרון) לא היה בהם די. ממזרח למכשול לא הוקמו מכשולים נוספים בעומק, ולא הוכנו שטחי הכלה והשמדה. למעשה, למרות הממרה הידועה שקו המגע לעולם ייפרץ, לא היה כל עומק הגנתי. ובניגוד לכל תורת הגנה, לא ניצבה עתודה ניידת בעורף המערך הסטטי הקדמי. כך שלאוגדת עזה לא היו הסממנים האופייניים לכוח צבאי הערוך בהגנה.

בסיסים הנמצאים בטווח של פחות מק"מ מהגבול ואמורים להיות מוצבים קדמיים התנהלו כבסיסים מנהלתיים, לא קיימו שגרת מוצב, לא תורגלה בהם הגנה על המוצב, לא הייתה בהם דריכות מבצעית, והם נוהלו כבסיסים עורפיים מבחינת אבטחה (מערכת אתר צה"ל, 2025). השמירה על המוצבים נעשתה כדי למנוע כניסה מנהלתית בעמדת הש"ג למי שאינו מורשה כניסה, וכן למניעת גניבות, ולא כדי להדוף מתקפה. ובעוד שבעת הישמע אזעקה במוצבים בגבולות שבהם יש מערכי הגנה, הפקודות הן להיערך ללחימה בעמדות לחימה – הפקודות באוגדת עזה היו להגיע למרחבים המוגנים, תוך מוכנות לספיגה ולעיתים אפילו ללא ציוד לחימה. עובדה זו הפגישה במספר מקרים את כוחות הפשיטה של חמאס עם חיילים בפיג'מה ולא חמושים.

בהינתן תנאי הפתיחה האמורים – גודל הסד"כ שהוקצה לאוגדת עזה, מצב הצבירה של האוגדה, והתקפת פתע של אלפי מחבלים – התוצאה כבר הייתה כמעט בלתי נמנעת. חמאס ביצע מתקפה על חזית שאורכה כמעט 70 קילומטרים, כל שנדרש ממנו על מנת לטבוח באזרחים היה לחצות שטח פתוח של 2 או 3 קילומטרים מהמרחב הבנוי של עזה ועד ליישובים הישראליים, ומתקפת פתע כזו כמעט ואינה ניתנת לעצירה בידי אוגדת עזה במצבה האמור. הדבר המפתיע אינו שאוגדת עזה (ולמעשה הסד"כ שלה היה כשל חטיבה) "הוכרעה", כלומר לא הצליחה למלא את ייעודה וכשלה לחלוטין בהגנה על האזרחים, על שטח המדינה ועל עצמה. הדבר המפתיע הוא ההצלחה של הכוחות הקטנים והמאולתרים של צה"ל, של המשטרה, של השב"כ ושל האזרחים לייצב את החזית בתוך שעות וכחלוף כיממה לטהר את שטח ישראל מאלפי מחבלים.

יודגש, כי בהינתן תנאים אלה, לא ברור אם סד"כ אווירי כוון גדול יותר, והפעלה תכליתית יותר שלו, היו מסוגלים לשנות את התמונה מהיסוד. כוח אווירי מסוגל להיות יעיל בהשתתפות בהגנה, אך הוא אינו מסוגל לייצר הגנה בעצמו נגד איום ייחוס מסוג זה, כשההגנה היבשתית כלל אינה קיימת. גם אם תאורטית חיל האוויר היה מצוי עם סד"כ כוון גדול יותר ומטיל עשרות חימושי קרב בשעה הראשונה ללחימה, או אפילו מייצר אש מסק"ר צפופה ורציפה יותר, לא ברור אם אלו היו

מסוגלים למנוע התקדמות של אלפי מחבלים בהיתן אורך ועומק החזית. התוצאה הכמותית היה ללא ספק משתנה, ולכך יש כמובן חשיבות רבה, אך קשה להוכיח שתמונת היסוד האופרטיבית הייתה משתנה.

מצב היסוד של אוגדת עזה היה כאמור מנהלה ובט"ש, ולא הגנה, וזאת מאחר ואיום הייחוס שאליו נבנתה היה חדירת חוליות מחבלים ולא התקפה מעין דיביזיונית. מייד נדון ברקע המודיעיני לכך, אך יודגש שבסופו של דבר איום הייחוס, דפ"א האויב ומצב הצבירה ההגנתי הם החלטת מפקד ולא הערכה מודיעינית. מדפי הספרים עמוסים בכתבים על הפתעות, מ'מבצע ברברוסה', דרך פרל הרבור, מלחמת יום הכיפורים ומקרים נוספים. המפקד ידע, או אמור היה לדעת, שהמודיעין תמיד עלול להיכשל, ואחריותו היא לערוך את כוחותיו בהגנה באופן הכולל מענה מסוים גם למקרה של הפתעה. המענה המבצעי חייב לקחת בחשבון אפשרות של הפתעה מודיעינית. לכן אין זה משנה, לצורך עניין זה, מה הייתה הערכת הקמ"ן לגבי איום הייחוס ודפ"א האויב, המפקד הוא זה שהחליט שאוגדת עזה תיערך במצב צבירה שאינו על פי תורת ההגנה. לפיכך, האחריות האולטימטיבית לתוצאות החמורות של ה-7 באוקטובר, ברמה הצבאית האופרטיבית, היא של המפקד שקבע את מצב היסוד של אוגדת עזה – ושל דרגי הפיקוד שמעליו שאישרו את תוכניותיו (עד לדרג הבכיר ביותר שאישר את איום הייחוס ואת ההיערכות, את הסד"כ, את הכווננויות ואת התוכניות). ומאחר והמציאות של אוגדה שאינה ערוכה בהגנה התמשכה במשך כמה שנים, הרי שהאחריות מוטלת לא רק על מי שכיהן ב-7 באוקטובר בתפקידו, אלא גם על המפקדים הקודמים שתחתם השתרשה הנורמה של אוגדה בבט"ש ומנהלה בלבד. ולא רק שהמפקד לא הגדיר את איום הפלישה הנרחבת כאיום הייחוס המוביל, איום זה כלל לא נכלל בקשת האיומים שנלקחה בחשבון, ולא הוכנו לו מענה ותוכנית הגנה כלשהם. ייתכן, שדי בכך שהמפקד היה מגדיר את איום הפלישה הנרחבת כדפ"א מסוכנת אך פחות סבירה, הוא לפחות היה נערך במידת מה לאפשרות זו.

ניתן היה להבחין שהנרטיב הישראלי של הסבב ב-2021 היה לא מבוסס, וחמאס אינו מורתע, וזאת בשל חוסר ההתאמה המובהק בין העובדות לבין הנרטיב (בראש ובראשונה העובדה שחמאס לא נפגע קשות בסבב זה). אך השאלה מדוע לא הפנימה ישראל את השתנות איום הייחוס של חמאס למרות המידע שנצבר בידה על תוכנית 'חומת יריחו', נותרה בינתיים ללא מענה טוב. שאלה זו אינה חסרת תקדים. קיים פער אנושי מובנה בין ידיעה ובין הבנה והפנמה, כפי שנלמד גם במלחמת יום הכיפורים. ישראל הרי הכירה את המפרטים הטכניים ואת גודל סד"כ הטק"א וטילי הנ"ט שבידי מצרים וסוריה, ועדיין, היא לא הפנימה את המשמעות המערכתית של השימוש הנרחב בהם. ההפתעה שישראל חוותה ב-1973 בקשר לטק"א ולנ"ט לא הייתה בידעת העובדות אלא בהבנתן. במקרה הנוכחי ייתכן שהדבר נובע מהמחשבה ש'חומות יריחו' היא תרחיש ייחוס לבניין כוח ולא להפעלתו, ממש כפי שהעובדה שצבא מצרים מצטייד כיום למלחמה בישראל מוגדרת לא פעם כמצפן לבניין הכוח

ולא ככוונה מעשית. וייתכן שהדבר נבע מחוסר המסוגלות שישראל ייחסה לחמאס. בתקופה שקדמה ל-7 באוקטובר עברו חזבאללה ואיראן התפתחות תפיסתית, מ'ניצחון באמצעות אי הפסד' (התנגדות ושרידות שהישיהן האסטרטגיים נמדדים רק אחרי המלחמה), ל'ניצחון בנקודות', ואז ל'מכה ניצחת' (ברון, 2025, עמ' 27-32) – שהיא ניצחון של ממש בקרב נגד צה"ל (הכרעה צבאית בפועל שהישיה נמדדים תוך כדי המלחמה). זאת, כתוצאה מהלמידה במלחמת האזרחים הסורית ומהמלחמה באוקראינה ומההצטיידות בנשק מדויק ואיכותי, שהעלו את תחושת המסוגלות שלהם. שינוי תפיסתי זה חלחל באופן בלתי מוסבר גם לחמאס, למרות שהוא לא נהנה משינוי ביכולות בדומה לחזבאללה ולאיראן. חמאס הרי לא רכש יכולת אש מדויקת נרחבת או יכולת לניהול קרב יבשתי מורכב. והרי ביצועי חמאס בקרב מרגע שהתפוגג אפקט ההפתעה, החל משעות הצהריים המאוחרות של ה-7 באוקטובר, מוכיחים שיכולותיו נותרו נמוכות. חמאס אם כן טעה בכך שייחס לעצמו מסוגלות התקפית ואף הכרעיתית גבוהה.

חמאס גם טעה בגיבוש המתאר האסטרטגי של המלחמה. לא ברור כיצד חמאס חשב לגשר בין האפקט הרגעי והמקומי של ההפתעה מול אוגדת עזה ובין השגת מטרות המלחמה שהוא הגדיר לעצמו. צה"ל הרי הרבה יותר גדול וחזק, ולאחר שמתפוגג אפקט ההפתעה, וצה"ל מביא לזירה את מלוא יכולותיו, די ברור שידו תהיה על העליונה. יש הטוענים שחמאס חשב לנצל את מגמת 'התלכדות הזירות', והעריך שהתקפתו תגרור לתוך הלחימה גם את חזבאללה, את איראן ואולי את ערביי ישראל, וכל אלה ביחד יכריעו את ישראל (ברון, 2025, עמ' 27-32). אם אכן זו הייתה התזה האסטרטגית שעל בסיסה יצא חמאס למלחמה, הרי שהיא התבררה כשגויה, וספק אם הייתה מחושבת וראויה להיות רעיון מסדר למלחמה.

האפשרות שחמאס טעה פעמיים – פעם בהערכת יכולותיו שלו ופעם בהערכה שחזבאללה ואיראן ייסחפו אחריו למערכת הכרעה נגד ישראל – מקשה על המעריך המודיעיני הישראלי. קשה להעריך כוונות של אויב השוגה שגיאות כה גסות בהבנת המציאות.

יש הטוענים שאין מדובר בטעויות בהגיון היריב, אלא שחמאס הוא מלכתחילה שחקן דתי ואידיאולוגי שאינו בהכרח רציונאלי. יש מקום לטענה כזו, והיא הושמעה בעבר, למשל, בהקשרי מלחמת העולם השנייה. היו זרמים בפיקוד היפאני שהשיבו לטענת חוסר ההיגיון בתקיפת פרל הרבור בטענה הנגדית ש'זה ייעודנו וגורלנו', והיו זרמים 'רומנטיים' בהנהגה הגרמנית שטענו שרוחו העליונה של החייל הארי תגבר על כל החסרונות החומריים שמהם סבל הצבא הגרמני לקראת סוף המלחמה. מאמר זה אינו חווה דעה בשאלה האם חמאס היה רציונאלי או לא, ויסתפק באמירה שאם היה רציונלי הרי שהוא טעה בחישוביו ובכך הקשה על המעריך המודיעיני הישראלי, ואם היה בלתי רציונאלי הרי שממילא היה מורכב להערכה.

המודיעין הישראלי הניח שאם חמאס יחליט לצאת למערכה הוא יגלה זאת, ומעצם

העובדה שלא היו לו לכאורה מספיק סימנים ודאיים ליציאה של חמאס למערכה נובעת מהערכה שאין בכוונתו לצאת למערכה כזו. זאת, כשהמודיעין לא לקח בחשבון אפשרות למתקפה קרקעית נרחבת בסד"כ גדול, ולכן כלל לא פיתח 'מודל התרעה' לתרחיש כזה (מודל התרעה הוא מעין תפריט סימנים מעידים האמורים להופיע במקרה שתרחיש צפוי מתחיל להתממש).

ולבסוף, נותרת השאלה כיצד מתנהלים בתנאי חוסר ודאות מודיעינית, והרי סימנים מעידים חלשים או חלקיים נצפו בידי המודיעין הישראלי. התשובה הנכונה היא שהמפקד צריך לנקוט בצעדי מוכנות מסוימים לנוכח חוסר ודאות מודיעינית (כמו למשל, העלאת כוננות ושינויי היערכות בסד"כ הזמין לו). מה שקרה בפועל, הוא שהוחלט שלא לקבל החלטות משמעותיות עד שיושג מודיעין טוב יותר. כלומר במקום לקבל החלטות אג"מיות בתנאי חוסר ודאות, הייתה ציפייה שחוסר הודאות יובהר באמצעות מודיעין נוסף, ורק אז יתקבלו החלטות על בסיס ודאות גבוהה. זוהי טעות בהבנת דרך קבלת ההחלטות הצבאית, שמצויה בתנאי חוסר ודאות באופן תדיר, ולפיכך קיים הכרח לקבל החלטות בתנאי חוסר ודאות.

בסיס זיקים בזמן מתקפת החמאס ב-7 באוקטובר 2023 (צילום: דובר צה"ל)

סיכום

כישלונות יוצרים אווירה, וכישלונות שרבות הסיבות להם יוצרים לעיתים נטייה לגלגל את האחריות לאחרים ולעיתים ליטול אחריות יתר. יש להישמר משלושת אלה. הדברים עלולים להיות מוחמרים עקב השתרשות תרבות ריצוי בדרגים הבכירים של הצבא. לדוגמה, ייתכן שכחלק מתרבות הריצוי הפך הדרג הצבאי הבכיר את היעדר ההגדרה של מסגרת מדינית ואסטרטגית למלחמה בעזה מצד הדרג המדיני, לסוג של

אידאולוגיה ניהולית חדשה בשם 'דינמי מתפתח'. ניתן לטעון שהמשמעות האמיתית של 'דינמי מתפתח' היא השלמה עם העדר מטרות, רעיון מסדר, תכנון, מסגרות זמנים והקצאת משאבים. מתחקרי המלחמה צריכים לומר אמת, ולהימנע מריצוי ומרעיונות אווירה.

המלחמה בעזה, ובכלל מלחמת 2023-2025, נוהלה - בטעות - כאילו הזמן והמשאבים אינם מהווים אילוץ. למעשה, מסגרות הזמנים והמשאבים המוקצים למלחמה כלל לא הוגדרו. בעשותו כן, שינה מקבל ההחלטות הישראלי את נושא המלחמה משלטון חמאס בעזה לדימום הרב-תחומי שישראל סבלה ממנו (בדם, משאבים צבאיים, כלכלה, ייצוא והשקעות זרות, שרשראות אספקה, דיפלומטיה, משפט בין-לאומי, לגיטימציה ודעת קהל, וכיוצ"ב). זאת, אגב, בניגוד גמור לתפיסת הביטחון של ישראל הקוראת למלחמות קצרות, לריכוז מאמץ ולחיסכון בכוח במהלך מלחמה, ולשימור תמיכה של המעצמות הידידותיות. אימוץ מדיניות מניעה 'היפראקטיבית', היוזמת יציאה למלחמה כל אימת שאויב או יריב פוטנציאלי בונה כוח המסוגל לאיים על ישראל, עלול להמשיך את מגמת אי-ניהול המשאבים והדימום הרב-תחומי. יש להניח שגם אלו הקוראים להוספת רגל המניעה לתפיסת הביטחון של ישראל אינם חושבים על מלחמה בודדת שתסיים את כל המלחמות. הרי גם ששת הימים הובילה להתשה וליום הכיפורים. מכאן, שמדובר ברעיון שאינו מיועד בהכרח לשנות מציאות אסטרטגית-מדינית אלא ייתכן שבעיקר לשפר את התנאים האופרטיביים למלחמה.

לעיתים נדירות מדיניות קורסות בגלל הפסד במלחמה, אך במקרים לא מעטים הן קורסות בשל אי-הכרה במגבלות הכוח ומתיחת יתר (overstretch). כך, ייתכן שנוקיי העשור האבוד שאחרי מלחמת יום הכיפורים, שנבע מהשקעת-יתר בביטחון, דומים בחומרתם לנוקיי המלחמה עצמה.

רבות הסיבות לכישלון בוקר ה-7 באוקטובר, אך מתוך אלה שנסקרו כאן בולטת העובדה שאוגדת עזה לא נמצאה בהגנה אלא במצב של מנהלה ובט"ש. כישלון פיקודי ונקודתי זה לכשעצמו אינו מצריך שינוי בתפיסת הביטחון של ישראל. השאלה אם לצאת למלחמת מנע היא שאלה של מדיניות, ובמקרים שבהם הדרג המדיני יורה על מלחמת מנע, אין הכרח בשינוי התפיסה לגבי דרך ניהולה (ככל שתפיסה זו מוגדרת).

רשימת המקורות

- ארד, שמעון (מרץ 2025). "תפיסת הביטחון של ישראל: חוסר קוהרנטיות תפקודית ואסון ה-7 באוקטובר". **עדכן אסטרטגי**, כרך 28, גיליון 1, עמ' 79-88.
- ברון, איתי (פברואר 2025). "חמשת השלבים בהתפתחות 'תיאורית הניצחון' של אויבי ישראל". **האומה**, גיליון 237, עמ' 27-32.
- גוטרמן, עופר, אסא, חיים, אייזנברג, רן ודב"ד (יולי 2024). "מניעה באמצעות ורסטיליות אופרכיבית כמענה לאיום צבאות הטרור הדתיים של איראן". **בין הקטבים**, גיליון 41, עמ' 79-93.
- הימן, תמיר, רקוץ', בעז וקורץ, ענת (עורכים) (ינואר 2025). **הביטחון הלאומי של מדינת ישראל: תפיסת יסוד ומדיניות לשנים 2025-2026**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- מערכת אתר צה"ל (פברואר 2025). "7.10, התחקירים המבצעיים לימי הלחימה הראשונים". **אתר צה"ל**.
- מתניה, אביתר ובכרך, מנחם (פברואר 2023). **מניעה אסטרטגית כ"רגל חמישית" בתפיסת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל - מסמך יסוד**. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- פינקל, מאיר (מרץ 2024). "מלחמת מנע: היעלמותה מסל הכלים הביטחוני והצורך בחזרתה". **מרכז בגין סאדאת**.
- חזות, גיא (2024). **צבא ההיי־טק וצבא הפרשים**. מערכות ומודן.
- Copeland, Dale C. (2000). *The Origins of Major War*. Cornell University Press.